

çıkma zorladığı için buna ceberût âlemi denildiği de söylenir.

BİBLİYOGRAFYA:

İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, "ceberût" md.; İbnü'l-Arabî, *İşlâhât*, "ceberût" md.; a.mlf., *el-Fütûhât*, I, 246; III, 206; IV, 461; VI, 371; *et-Ta'rifât*, "ceberût" md.; *Tâcü'l-'arûs*, "cbr" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, "ceberût" md.; Wensinck, *Mu'cem*, "ceberût" md.; Seyyid Ca'fer Seccâdî, *Ferheng-i 'Ulûm-i 'Aklî*, Tahran 1361, "ceberût" md.; a.mlf., *Ferheng*, "ceberût", md.; Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 250; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, İstanbul 1366, II, 47-50; İbrâhîm Hakkı Erzurûmî, *Ma'rîfetnâme*, İstanbul 1310, s. 5, 22-23; Hasan Muhammed eş-Şerkâvî, *Elfâzû's-şûfiyye*, İskenderiye, ts., s. 122; *Se Risâle ez Şeyh-i İsrâk* (nşr. Necef Kuli Habîbî), Tahran 1397, s. 51, 103, 166; Aziz Neseî, *İnsân-ı Kâmil* (nşr. Marijan Molé), Tahran 1403/1983, s. 344-390; M. Gâzî Arabî, *en-Nuşûş fî muşşala-hî't-Taşavvuf*, Dimaşk 1985, s. 26; B. Carra de Vaux, "Ceberût", *IA*, III, 40; L. Gardet, "Âlam", *ET* (İng.), I, 351.

İRFAN GÜNDÜZ

CEBESÖY, Ali Fuat

(1882-1968)

İstiklâl Savaşı'nda

ilk batı cephesi kumandanı ve siyaset adamı.

İstanbul'da doğdu. Anne tarafından dedesi 93 Harbi'nin ünlü kumandanlarından Mehmed Ali Paşa, babası Büyük Millet Meclisi'nin ilk Nâfia Vekili İsmâil Fâzıl Paşa'dır. Erzincan Askerî Rüşdiyesi'ni ve Saint Joseph Lisesi'ni bitirdikten sonra girdiği Harp Okulu'nda Mustafa Kemal ile tanıştı. 1902'de Harp Okulu'ndan, 1905'te de Harp Akademisi'nden mezun oldu. Beyrut ve Rumeli'de görev yaptı, burada İttihat ve Terakkî Cemiyeti mensuplarıyla münasebeti oldu. Roma ataşemiliterliğinden (1909-1911) sonra 7. Kolordu'da (Manastır-Üsküp) görev aldı, Balkan Harbi'nde Yanya Kalesi müdafaalarına katıldı. I. Dünya Savaşı'nda önce 25. Tümen kumandanı olarak I. Kanal Seferi'nde, arkasından 14. Tümen kumandanı olarak doğu cephesinde 1916 yılı muharebelerinde görev aldı. 1917'de tekrar Sînâ-Filistin cephesine gönderildi, daha sonra 20. Kolordu kumandanı olarak Bi'rüssebi'-Gazze muharebeleri ve Kudüs müdafaasında büyük yararlıklar gösterdi. Bu sırada generalliğe terfi ettirildi. Mütareke sırasında diğer kumandanlarla birlikte ordu kalıntıları, silâh ve malzemeyi süratle Anadolu'ya taşımaya çalıştı; bölgede jandarmayı güçlendirme gayretleri daha sonra güneyde Millî Mücadele'nin çekirdeğini teşkil etti. Bir süre Mus-

tafa Kemal Paşa'nın yerine Yedinci Ordu kumandanlığına vekâlet etti, daha sonra İstanbul'a gitti. İstanbul'da vatanın kurtarılması için çareler arayan askerî-sivil birçok kişi ile görüştü. Bu arada Mustafa Kemal'e destek vaadinde bulundu ve onun da isteğiyle 20. Kolorunun hazerî karargâhı olan Ankara'ya döndü.

Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçişiyle beraber kolordusunun bütün imkânlarını kullanmak suretiyle gerek Amasya Tamimi gerekse Sivas Kongresi hazırlıkları ve Hey'et-i Temsilîyye'nin çalışmalarında batıda en büyük desteği Ali Fuat Paşa teşkil etmiştir. Bu kolordudan, ileride Millî Mücadele yıllarında kurulacak batı cephesinin de temelini oluşturmuştur. İstanbul hükümetince görevden alınmasına rağmen Hey'et-i Temsilîyye kendisine Garbî Anadolu Umum Kuvâ-yı Millîyye kumandanı unvan ve selâhiyetini verdi (9 Eylül 1919). O da I. ve II. Eskişehir Harekâtı ile (Eylül-Ekim 1919, 18-28 Mart 1920) İngilizler'in İzmit'e kadar çekilmelerini sağlayarak Anadolu'da millî iradenin kuvvetle yerleşmesine vesile oldu. Batı cephesi kumandanlığı sırasında Yunan ilerleyişini durdurmak için giriştiği Gediz taarruzundan istenilen sonuç elde edilemeyince cephe kumandanlığından alınarak Moskova büyükelçiliğine tayin edildi.

Ali Fuat Paşa'nın Moskova'daki faaliyetleri, Bolşevik rejiminin uzak yakın gerçek niyetlerini öğrenmek, Millî Mücadele'ye gerek diplomatik gerekse maddî açıdan destek sağlamak, Rusya'daki İttihat ve Terakkî liderleri ve Türk unsurlarıyla temas ederek Ankara'ya bilgi vermek şeklinde özetlenebilir. Buradaki faaliyetleri çerçevesinde 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nın hükümlerinin uygulanmasına çalıştığı gibi Sakarya Savaşı'nın kazanılmasında önemli rol oynayan Sovyet malî yardımının çabuklaştırılmasını da sağladı. Ayrıca Enver ve Cemal paşalarla yaptığı temaslardan Anadolu'daki Millî Mücadele'ye dışarıdan yapılabilecek olumsuz tesirleri önlemeye çalıştı.

1922 Mayısında Ankara'ya döndü; önce Müdâfâa-yı Hukuk grubu reisliğine, arkasından Büyük Millet Meclisi II. başkanlığına seçildi (13 Aralık 1922). Oldukça çetin müzakerelerle geçen Lozan görüşmelerinde meclis oturumlarının çoğunu dirayetle idare etti. Daha sonra bu görevden ayrılarak (24 Ekim 1923) ordu müfettişliğine tayin edildi. Bir yıl sonra bu vazifeden de istifa etti ve sadece mil-

letvekilliği görevini sürdürdü. 17 Kasım 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nda umumi kâtip olarak görev aldı. Fırka kısa zamanda mecliste etkili bir muhalefet olarak kendini gösterdi. Ali Fuat Paşa fırkanın kuruluş maksadının Mustafa Kemal'e değil hükûmete muhalefet olduğunu ve mecliste bir murakabe sisteminin oluşmasını temine çalıştığını ifade ettiği halde parti kapatıldı; üyelerinin çoğu İzmir Suikasti davasında yargılandılar. Ancak Ali Fuat Paşa ile diğer Millî Mücadele liderleri be-
raat ettiler.

Ali Fuat Paşa'nın emekliye sevk edilmesinin arkasından yaşadığı sıkıntılı yıllar, 1933'te Atatürk'ün isteğiyle Konya'dan bağımsız milletvekili seçilince sona erdi. 1934'te Atatürk kendisine Cebesoy soyadını verdi. 24 Mart 1939'dan itibaren de Cumhuriyet Halk Partisi Konya mebusu sıfatıyla Nâfia (1939-1943) ve Münâkalât vekillikleri (1943-1946) görevini yürüttü. Kâzım Karabekir'in ölümü üzerine meclis başkanlığına seçildi (Ocak-Ekim 1948). Daha sonra Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayrılarak 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Demokrat Parti listesinden Eskişehir bağımsız milletvekili, 1954 ve 1957 seçimlerinde ise İstanbul bağımsız milletvekili seçildi. 27 Mayıs 1960 İhtilâli'nden sonra aktif siyasî hayattan çekildi. 10 Ocak 1968'de vefat etti, vasiyeti üzerine Sakarya'nın Geyve ilçesine bağlı Ali Fuat Paşa adıyla anılan kababaya defnedildi.

Ali Fuat Cebesoy'un Atatürk ile Harp Okulu'nda başlayan dostlukları ömür boyu devam etmiş, Millî Mücadele'nin kader ve ideal arkadaşları arasında daha sonra ortaya çıkan siyasî dargınlıklarda kendisi arabuluculuk yapmak gibi gönüllü bir faaliyet içinde bulunmuştur. Rauf Orbay ve Kâzım Karabekir ile Atatürk'ü görüştürme gayretleri bazı çevrelerin engellemesiyle olumlu sonuçlanmamıştır. Katıldığı savaşlarda gösterdiği başarılar dolayısıyla Osmanlı Devleti ile Alman ve Avusturya devletlerince kendisine çeşitli madalya ve nişanlar verilmiş,

Ali Fuat
Cebesoy

1920'de çıkarılan bir kanunla da İstiklâl madalyası ile taltif edilmiştir.

Eserleri. Çeşitli baskıları yapılan eserleri yer yer belge niteliğinde olup Millî Mücadele'nin başlıca kaynakları arasındadır. 1. *B'irüssebi-Gazze Meydan Muharebesi* ve 20. *Kolordu* (Ankara 1938). Filistin Cephesi'ne ait belgesel nitelikte bir eserdir. 2. *Millî Mücadele Hatıraları* (İstanbul 1953). Tamamen belgelere dayanılarak hazırlanmıştır. 3. *Siyasî Hatıralar* (İstanbul 1957, 1960). 1922 sonrası Türk siyasî hayatını anlatan birinci elden bir kaynaktır. 4. *Sınıf Arkadaşım Atatürk* (İstanbul 1967). Atatürk'ün gençlik ve yetişme çağı ile ilgili olarak kaleme alınan çeşitli eserlere kaynaklık etmiştir. 5. *Moskova Hatıraları* (Ankara 1982). Millî Mücadele yıllarındaki Türk-Sovyet münasebetleri ve İttihat Terakki liderlerinin yurt dışındaki faaliyetleriyle ilgili kaynak mahiyetinde bir eserdir. Bunlardan başka çeşitli dergilerde neşredilen, hatıralarını esas alarak hazırladığı makaleleri de vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul 1953; a.mlf., *Siyasî Hatıralar*, İstanbul 1957; a.mlf., *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İstanbul 1967; Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk* (Ankara 1927), İstanbul 1981, I, 17-49, 100-103, 139-176, 215-217, 239-240; II (1982), s. 440-461, 495-511, 594-596, 661-696, 718-727, 792-798, 804-808, 852-861, 881-895; K. von Kreszenstein — Mazhar Besim Özalpsan, *Türklerle Beraber Süveyş Kanalına*, İstanbul 1943, s. 41-58, 164-175, 185-187; Cemal Paşa, *Hatıralar* (haz. Behçet Cemal), İstanbul 1959, s. 154-215; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz* (İstanbul 1960), 2. bs. İstanbul 1988, s. 48, 69, 111-151, 302-364, 414 vd., 868-880, 900-905, 954-975, 1067-1069; L. von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl* (trc. M. Şevki Yazman), İstanbul 1965, s. 43, 61-62, 282-283, 344-345; A. Andonyan, *Balkan Harbi Tarihi* (trc. Zaver Biberyan), İstanbul 1975, s. 425-438; Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Ankara 1977, I, 38-78, 226; II, 38-39, 412; III, 124-125, 175-176; IV, 48-62; S. Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, İstanbul 1979, s. 166-229, 288-291, 314-349, 397-398; Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, Ankara 1981, s. 141-239; Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Ankara 1981, s. 103-115, 160-164; Ergün Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri (1923-1927)*, Ankara 1982, s. 22-56, 91-112, 345-391; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, İstanbul 1983, s. 287, 424-437; İsmet İnönü, *Hatıralar* (haz. Sabahattin Selek), Ankara 1985, I, 109-122, 211-213; II (1987), s. 43, 200-214; E. J. Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık* (trc. Nüzhet Salıhoğlu), İstanbul 1987, s. 67-94, 247-255, 268-278; Ayfer Özçelik, *Ali Fuat Cebesoy: Hayatı ve Faaliyetleri* (doktora tezi, 1989), AÜ Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

AYFER ÖZÇELİK

CEBİR

(الجبر)

İslâm matematik tarihinde denklemlerin düzenlenme, incelenme ve çözümlenmesine verilen ad.

Klasik kaynaklarda "ilmü'l-cebr ve'l-mukâbele" terkihi içinde kullanılan el-cebr, Arapça'da "kırık kemiği yerine koyma, düzeltme; zorlama" gibi mânalara gelmekte ve kelimenin Batı dillerine algebra şeklinde geçtiği görülmektedir. Mukabele ise "karşılaşma; karşılaştırma, örneğini getirme" anlamlarını taşımaktadır (geniş bilgi için bk. Saliba, s. 189-204).

Klasik dönemde ilimlerin tasnifi hakkında eser yazan müellifler, ilmü'l-cebr ve'l-mukâbeleyi genelde "ilmü'l-hisâb"ın bir dalı olarak kabul etmişlerdir. Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî (ö. 387/997) *Mefâtihü'l-ʿulûm* adlı eserinde (s. 116) bu ilmin konusunu "hisâb sanatlarından bir sanat" olarak tanımlamış ve gagesinin muâmelât, miras, vasiyet vb. konulardaki zor problemlerin çözümü olduğunu söylemiştir. İbn Haldûn ise (ö. 808/1406) ilmü'l-cebr ve'l-mukâbeleyi öncekilerden farklı olarak ilmü'l-hisâb gibi sayılar teorisinin (el-ʿulûmü'l-adediyye) bir dalı olarak görmüş ve "var sayılan bilinmeyenlerden bilinmeyen niceliğin çıkarılması" şeklinde daha matematiksel bir tanım vermiştir (el-ʿİber, II, 898). Taşköprizâde ise (ö. 968/1561) farklı bir yaklaşımla ilmü'l-aded ve ilmü'l-hisâbı aynı konunun farklı iki adı şeklinde benimsemiş ve ilmü'l-cebr ve'l-mukâbeleyi bu ilimlerin dalı olarak "denklem yoluyla bilinenlerden bilinmeyen niceliklerin çıkarılması yöntemini öğreten ilim" diye tarif etmiştir (*Miftâhu's-sa'âde*, I, 391). Daha sonraki dönemlerde bu tarif, Kâtib Çelebi'nin (ö. 1067/1657) *Keşfü'z-zunûn* (I, 578) ve Sıddîk Hasan Han'ın (ö. 1889) *Ebcedü'l-ʿulûm*'da (II, 205) yaptıkları tanımlamalarla son şeklini almış ve ilmü'l-cebr ve'l-mukâbele, "denklem yoluyla bilinenlerden bilinmeyen niceliklerin çıkarılması yöntemini öğreten ilim" olarak ilmü'l-hisâbın bir dalı şeklinde kabul görmüştür. İslâm matematikçileri de bu tanıma benimsemişlerdir (Cemşid el-Kâşî, s. 392).

Kaynaklarda cebir ve mukabele terimlerinin matematik işlem anlamları şu şekilde verilmektedir: Cebir, eşitliğin herhangi bir tarafında bulunan negatif (müstesna) bir terimin diğer tarafa aynısı eklenmek suretiyle izâle edilmesidir; yani

$f(x)$, $g(x)$, $h(x)$ tek terimli olmak üzere eğer $f(x) - h(x) = g(x) \Rightarrow f(x) = g(x) + h(x)$ olmasıdır. Mukabele ise eşitliğin her iki tarafında bulunan benzer terimlerin çıkarma yoluyla izâlesidir; yani $f(x)$, $g(x)$ tek terimli ve a ile b sabit sayılar olmak üzere eğer $f(x) + a = g(x) + b \Rightarrow f(x) = g(x) + (b-a)$ olmasıdır. İslâm cebirinde bu iki temel kavramın yanı sıra işlemlerde kullanılan diğer iki önemli kavram da *red* (geri çevirme) ve *ikmal* veya *tekmildir* (tamamlama). *Red*, $f(x)$ tek terimli ve a , b sabit sayılar olmak üzere $af(x) = b \Rightarrow f(x) = b/a$ olmasıdır. Aynı şekilde *ikmal* de yine $f(x)$ tek terimli ve a , b sabit sayılar olmak üzere $f(x)/a = b \Rightarrow f(x) = ab$ şekline dönüşmesidir (Saliba, s. 195). Bu iki işlemin amacı, denklemde birinci terim olan ax 'in $a = 1$ olacak şekilde düzenlenmesidir.

İslâm Öncesi Dönem. Mısır-Bâbil. Eğer cebir "sayılabilen, ölçülebilen ve tartılabilen şeylerin aralarındaki ilişkinin matematiksel ifadesi" şeklinde tanımlanırsa cebirin bu ifadeyi veren ilk matematiksel düşünce ile başladığını kabul etmek gerekir. Ancak ilim tarihçileri bu tanımdan daha özel olan "bilinmeyen tesbitine yönelik hisâbın dallarından bir dal" şeklindeki tanımlamayı benimsemiş ve buna uygun "cebir bilgisi"nin Mısır, Bâbil, Hint ve Grek medeniyetlerinde mevcut olduğunu ifade etmişlerdir.

Geometride önemli yol kateden Mısırlılar'da cebir fikrinin bazı temel özellikleri bulunmakla beraber onların geniş ve düzenli bir cebir bilgisine sahip oldukları söylenemez. Bu alanda ilk sistematik teşebbüs Bâbilliler'de görülmektedir. Altmış tabanlı-konumsal sayı sistemine sahip olan Bâbilliler, birinci dereceden (linear) ve ikinci dereceden (quadratic) denklemleri kurmuş ve çözmüşlerdir. Bu denklemler bir bilinmeyenli olabildiği gibi çok bilinmeyenli de olabiliyordu. Bugüne kadar incelenen tabletlerden elde edilen bilgilere göre Bâbilliler, Hârizmî'nin tasnifine benzer bir denklemler tasnifine sahiptiler; ayrıca üçüncü dereceden (cubic) bazı denklemleri de çözmüşlerdi. Bazı araştırmacılara göre ise kökü pozitif sayı olmak şartıyla her türlü üçüncü dereceden denklemini çözebilecek cebir bilgileri mevcuttu. Ancak bu çözümler için cebirsel veya geometrik ispata sahip olup olmadıkları bilinmemektedir.

Hint. Hint kültüründe cebir, Bîrûnî'nin ifade ettiği şekliyle tatbiki kolay, ancak belirli bir ispat anlayışına dayanmayan